

— Tři hlasy současné romské poezie

Tři autoři, kterým je věnován tento exkurs, nejsou již pravděpodobně čtenářům *Romano džaniben* zcela neznámí. Spisovatelka Agnesa Horváthová (*1949) na jeho stránkách debutovala v roce 2002 autorskou legendou *Pal e Bari Rama – O Velké Ramě*¹ a vzápětí vydala sbírku povídek také knižně.² Ve stejné době začal publikovat i Michal Šamko (*1967), který se uvedl povídkami s historickými náměty *Papuskeri paramisi – Dědečkova pohádka*³ a *Košiben – Prokletí*⁴. Se třetím z trojice, Ladislavem Hlaváčem, se mohli setkat například posluchači internetového Radia Rota díky povídce *Pal o bar – Kámen* anebo básni *Amare čhaja – Romská děvčata*⁵.

V tomto pojednání je ovšem pozornost vyhrazená těmto třem autorům blízce spřízněným obdobným archaizujícím gestem zaměřena výhradně na jejich básnickou tvorbu.

Nutková potřeba Romů – ať už písíciích či nepísíciích – osvětlit a kodifikovat vlastní dějiny je zcela pochopitelná v kontextu etnoemancipačního úsilí, kdy si etabloující se národ „začíná uvědomovat svou nadrodovou identitu a snaží se ji pochopit, formulovat a prosazovat mezi ostatními národy“ (Hübschmannová 2002, s. 67). Podle socioložky Ireny Raichové představuje idea skupinové kontinuity, tedy trvání společenství v historickém čase – vedle jednotného jazyka a společně sdíleného prostoru – jeden ze tří základních pilířů národního vědomí⁶, jehož důležitost pro Romy může být umocněna skutečností, že nežijí ve vlastním státě. Mimo to se na naléhavosti, s níž se Romové přímo (např. v nejrůznějších anketách) i nepřímo (ve vědecké nebo umělecké práci) ptají po svých dějinách, podílí také postupná ztráta elementár-

1 In *Romano džaniben* 1-2/2002, s. 87-98.

2 Horváthová, Agnesa, 2003: *Pal e Bari Rama the aver paramisa – O Velké Ramě a jiné příběhy*. Praha: Signeta, 2003.

3 In *Romano džaniben* 4/2000, s. 68-75.

4 In *Romano džaniben* 1-2/2002, s. 71-86.

5 Texty jsou od září 2003 k dispozici v sekci Dany Dubjelové „Romská literatura“ na http://www.dzeno.cz/?r_id=132. Jiná Hlaváčova báseň, *Romaňi blaka – Cikánské okno*, vyšla v překladu Mileny Hübschmannové v jejím sborníku *Šaj pes dovakeras – Můžeme se domluvit*, UP Olomouc, 1993 a 2002, s. 32-33, a v časopise *Romano kurko* 1993/41.

6 Raichová, Irena a kol., 2001: *Romové a nacionalismus?*, Brno, 2001, s. 28-29.

ních jistot vázaných na tradiční formu života v osadách, jak vyplývá z postřehu Zuzany Jurkové: „Romové v tradičním prostředí na Slovensku nepotřebují potvrzovat, 'kdo jsou'. Žijí v romské osadě, mluví téměř výlučně romsky a téměř nechodí do gádžovských škol. O jejich identitě není pochyb. Romové v Čechách naproti tomu většinou ztratili své tradiční vazby [...], žijí roztroušeni mezi majoritou [...] Je potřeba se ujistit, že nejsem horší (Čech), že jsem někdo jiný.“ (Jurková, s. 144)

Za této situace tedy nastupují historikové, jazykovědci a folkloristé, avšak možná ještě větší prostor se pro „rekonstrukci a kodifikaci vlastní historie a tradic“ (Raichová, s. 28), ale také pro jejich všestranné prozkoumání a procítění i nad rámec faktů otevírá umělcům. Zde je třeba hledat jednu z příčin široké obliby autorských (ale i mnohem starších folklorních!) legend mezi romskými spisovateli⁷ a odtud se také odvíjí historizující a ohlasový proud romské prózy i poezie. Uchopením a osobitým ztvárněním reálií, tvůrčím promyšlením možností, jež fakta nabízejí, a investováním vlastní fantazie (jež je navíc podněcována množstvím nejasných bodů romských dějin) přispívají tito autoři k nalezení historického času vlastního národa, a tím i k odpovědi na otázku „Kdo jsme?“. Jak poznamenává M. Hübschmannová, „nová situace nutí hledat nové formy. Řada jedinců a rodin se ocitla ve vzduchoprázdnu. Nemají oporu [...], u každého z těchto píšících Romů cítím, že je jim impulsem a hnacím motorem hledání vlastní identity. Vlastní identita je ovšem nerozlučně spjata s hledáním identity celé skupiny, protože každý z nich je Rom, každý z nich se cítí Romem, i když třeba nechce. Z [jejich textů] vyplývá potřeba sebedělení. To, co dříve říkal své komunitě [...], to teď člověk nemá komu říci. A proto lidé píší.“ (Hübschmannová 1998, s. 65)

Inspirace dějinami a tradicí se samozřejmě nemusí odrazit pouze ve zpracování konkrétní epické látky – to by zvláště v lyrické poezii přinášelo značná omezení. Připomenutá metoda ohlasu je tak jinou z alternativ, jak historii reflektovat. Další z možností, jíž autoři historizující tendence často využívají, je volba tradiční, eventuálně mimočasové, archetypální tematiky, vyjádřené obvykle ustálenými verbálními spojeními a neměnnými básnickými obrazy, jež mívají původ ve folklorní tradici (v kontextu romské literatury se jako příklady nabízejí spojení *kale jakba*, *kalo čiriklo*, *kaľi morči*, *romano čoripen* atp. anebo obrazy romské osady, matky s dětmi, koně a vozu na cestě, houslí a romské hudby vůbec, atd.). Výsledně je vždy na autorech samotných, do jaké míry se přidržují tradičního schématu a jakým způsobem s archaizujícím potenciálem textu dále zacházejí – zda pouze evokují dávnověkou atmosféru nebo do ní kreativním způsobem zasáhnou, a tak ji konkretizují, aktualizují a umožní čtenáři nový, osobnější a bezprostřednější pohled na minulost i přítomnost.

7 Srov. Hübschmannová 2002, s. 67.

Již dříve vydané povídky Agnesy Horváthové tyto úvahy víceméně dotvrzují. Sama říká, že o romské historii v podstatě mnoho neví, a to ji podle všeho inspiruje: „*Sako phenel: Me som odarig, me som adarig – a khatar sam amen o Roma? Phuv amen nane pre kada svetos. Na džanav vlastne, khatar avilam. Andal e India? [...] Me na džanav, khatar sam. Asi upral. Ta pisindom kodi paramisi.*“ (Každý říká: Já jsem odsud, já jsem odtámhle – a odkud jsme my Romové? Na tomhle světě nemáme žádnou zem. Ani vlastně nevím, odkud pocházíme. Z Indie? [...] Já nevím, odkud jsme. Asi odněkud seshora. Proto jsem napsala tu povídku.)⁸ Básnická tvorba této dovedné vypravěčky, jež se uvedla jako autorka próz s výrazným legendárním akcentem, je poměrně různorodá, směřuje však výlučně k lyrice a prostupuje ji ohled, aby „*amare čhave te na bisteren, khatar hine, ko hine, savo dživipen sas čirla le Romengero.*“ (Aby naše děti nezapomněly, z jakého jsou rodu, kdo jsou a jak dříve žili Romové.)⁹

Poezie Agnesy Horváthové je přímočarým dokladem úzké provázanosti současné romské literatury s jejím folklorním podložím,¹⁰ nepřehlédnutelnou většinu jejích básní lze chápat jako prostší či rafinovanější ohlasovou tvorbu. Čtème pozorně autorčinu báseň *Baro mrazis – Krutý mráz*:

Baro mrazis

*Bare mrazi aven,
amen nane nič,
andro mrazis sar me džava,
sar le čhaven maro dava?
Mrazi, mrazi, kana khere džana?
Kaj me le čhaven te chal dava?*

Krutý mráz

*Tábnou tubé mrazy,
doma nikde nic,
jak ubohá zimou půjdu,
kouska chleba dětem najdu?
Mrazy, kdy jen polevíte?
Děti, kdy se nasytíte?*

⁸ *Šaj vakeras dujdžeňa čino pal Tumende? – Můžeme si spolu o Vás trochu popovídat?*, In: Horváthová, Agnesa: *Pal e Bari Rama the aver paramisa – O Velké Ramě a jiné příběhy*. Praha: Signeta, 2003, s. 20-23.

⁹ C. d., s. 14-17.

¹⁰ Srov. Hübschmannová 1998, s. 63.

Bezvýchodná atmosféra, nářikavý tón, ale také volba základní situace (matka a děti v bezútěšném postavení) upomínají na tradiční *čorikane gila*.¹¹ Tato autorčina orientace se potvrzuje i v dalších básních, které zhusta vyznívají jako nářek dovedné plačky. Motivika i metaforika vycházejí z písňové tradice, čímž se vazba na folklorní půdorys ještě více posiluje, jako je tomu v následující básni *Drom – Cesta*:

Drom

*Dromoro, dromoro,
savo sal zoralo!
Pal tute phirav, imar na birinav,
baro sal, naši tu predžav.
Tiro koncós dikhav,
na dikhav tut, savo sal,
bara peba hordines,
le manušen na mukhes,
o pindre amenge les,
ajso sal, ajso sal,
dromoro miro, av k'amende,
ke lače manušende,
sikhav lačhipen a na ča pharipen.*

Cesta

*Cesto naše,
jak jsi krutá!
Již nemůžu po tobě chodit,
což jsi dlouhá, na konec dojít.
Cíle nevidí,
kdo po tobě chodí,
kamením se zdobíš,
lidem nepovolíš,
o nohy nás připravuješ,
taková jsi ty,
cesto moje, k nám,
k bídným lidičkám,
nebud' vrtošivá, ale přívětivá.*

Další příklady ovšem naznačují, že si je autorka vědoma aktualizačního potenciálu ohlasové, tj. nepravé písně a že jej dokáže využít. Tuto invenci nacházíme především v básních, ve kterých se objevují narážky na současnou situaci Romů, například v básni *Phuteren o jilo – Otevřte srdce*. Tradiční schéma, potvrzované navíc ustálenými obraty (*but paňi predžala aj.*), je zde konfrontováno s přímým a konkrétním apelem, směřovaným do aktuální reality:

11 Srov. Hübschmannová, Milena: *Specifické komunikační okruhy – literatura menšin. Romská slovesnost 1945-1948*. Nepublikováno.

Phuteren o jilo

*Sar phares pes dživel
amenge Romenge
pr' oda svetos!
Savore ča gondolinas,
kana amaro dživipen avela.
But pañi predžala,
sar amen, o Roma, feder dživaba,
bo bisterdam pre amaro Del,
na dživas sar le Devleskere čhave,
a'le sar le bengeskere.
O Del amen marel, Romale,
phuteren o jilo, mukhen ke peste amare Devles,
bo sar le Devles na mukhaba,
savore Roma meraba.*

Otevřte srdce

*Jak tvrdý umí být
ten svět
na nás, na Romy!
Myslíme na to všichni,
kdy nadejde náš čas.
Přejde však mnoho vody,
než budeme žít líp,
na Boha jsme nevzpomněli,
jak dáblovo plémě
jsme tu žili.
A Bůh nás trestá, Romové,
otevřte srdce, nechte ho vejít,
jinak
všichni zemřeme.*

Působivost básnířčiny výzvy více vynikne, připomeneme-li si s M. Hübschmannovou některé ze základních funkcí „písni sirotky a chudoby“: „Tyto písně plnily a dosud snad i plní množství nesmírně důležitých funkcí. Na prvním místě funkci psychické očisty a úlevy: pláč posluchačů i zpěvačky při písni přenáší bolest do stylizované roviny, a tím ji oddaluje od skutečného prožitku. Písně plnily funkci sociální kontroly: zpěvačka byla najata, aby na společném *bašaviben* (zábavě se zpěvem a tanci) vyslovila výčitku na nepřístojné chování manžela či syna nebo dcery [...] nebo vyslovila omluvu či osobní zpověď člena komunity [...]“¹² Potom lze předpokládat, že tvorba Agnesy Horváthové nese dědictví tohoto typu lidové písně i v rovině naléhavosti – a možná také autority – sdělení a že se „duše *čorikañi gil'i* převtělila“ do nového žánru. Co o tom vypovídá poslední z vybraných básní – *Nevo ezeroskero berš* (*Nový rok dalšího tisíciletí*).

Nero ezeroskero berš

*Nevo ezeroskero berš avila,
so anda amenge Romenge?
Ča o čoripen a roviben,
o Roma čores dživen,
o gadže buči na den,
Roma ča o podpori kiden,
khere ča bešen a gondolinen.
Sar dživena?
Sar le čhaven bararena?
Nalačo ezeroskero berš avila,
le Romenge ča anda bibacht
a bari žala.*

Nový rok

*Nadchází nový rok dalšího tisíciletí
a copak Romům nese?
Jen samý pláč a trápení,
Romové uboze žijí,
bilí jim práci nedají,
a tak jen pro podpory chodí
a přemítají, když doma sedí.
Z čeho brát?
Jak děti vychovat?
Zlý je ten rok, co nadchází,
jen neštěstí a žal
nám přináší.*

V básnických pracích Michala Šamka se reflexe historie a tradice realizuje srovnatelně neproplánovým způsobem. Jako prozaik se soustřeďoval především na konkrétní výseky z dějin Romů podložené historickými údaji a ty pak svobodně kombinoval a usouvztažňoval se zámerem dodat jim uchopitelný tvar a až mýtickou kauzální sevřenost (srov. povídku *Košiben*). V poezii si zachovává některá shodná základní východiska, jako je epičnost a cit pro dramatický konflikt, avšak jeho pojetí historičnosti se posouvá od konkrétních událostí k obecnější situaci, atmosféře či archaizujícímu „quotidienu“, jak si ukážeme vzápětí.

Také jeho básnické dílo – podobně jako v případě Agnesy Horváthové – připomíná lidovou, či spíše pololidovou tvorbu, interpretační model je však tentokrát třeba hledat nikoliv v systému romského folkloru, ale v literatuře majoritní. Výrazná epičnost, vystupňovaný konflikt, dryáčnická tematika na jedné straně a v podstatě mýtický, archetypální rozměr katarze na straně druhé, to vše najdeme v Šamkově poezii a to vše upomíná na středoevropské jarmareční písně 18. a 19. století. Samozřejmě není opodstatněné předpokládat přímou inspiraci. Daleko spíše jde o určité obdobné naladění a ovšem o obdobný autorský typ či vývojový stupeň tvorby.

Básnická skladba *Phurde, balvalori – Foukej, větříčku* zachycuje poměrně banální příběh svedené a oklamané dívky, jenž je však prohlouben a ozvláštňen motivy povědomými z lidových vyprávění, a dokonce i fantastickými prvky: Dívka osírela za ne zcela jasných okolností (čtenář se dozvídá pouze tolik, že její matka „nasvali has, terňi / chutla andro paňori“, tedy byla nemocná a mladičká se šla utopit), touží po žádoucím milém, a tak vzývá vítr, aby ji naučil vášni. Její příběh, zakončený v realistické rovině dívčinou sebevraždou, vrcholí scénou, kdy se duše utonulé

matky a dcery promění v labutě. Pod povrchem barvotiskově krutého vyprávění se profiluje téměř neslyšně vyslovený hlubší význam, který je znepokojující, neboť navozuje dojem, že bylo vyřčeno jen to nepodstatné, zatímco skutečný rozměr celé tragédie zůstává čtenáři skryt a je mu přístupný pouze v podobě dojmu jakéhosi pradávného, archaického prožitku:

Phurde, balralori

*Čhajori romaňi pal e luka prastal,
sa khatar la šukar hin,
bachtaba joj asal.*

*„Ča šukar phurde, balvalori,
phurde andro bala.
Sem som mek terňi čhajori,
pirano man nane aňi dajori,
nasvaľi joj has, terňi,
chutla andro paňori.*

*Sar me, Devla, kamavas bi
šukar piranores,
zoralo kaj te avel,
paťiv te sikhavel,
ke amare Roma
man avel te mangavel.
Radostaha khelav,
chudav te gilavel.*

*Ča phurde, balvalori,
phurde, ma omukh man,
sem som mek terňi čhajori,
mangav tut šukares,
sikhav man kamaduňi gilori!“*

*Sar phirelas joj pal e luka,
razom šundla bari vika.
Dikhla kandre – garuvel pes,*

Foukej větříčku

*Děvčátka romské loukou běží,
je jí tak sladce,
že se štěstím směje.*

*„Jen pěkně foukej, větře zlatý,
duj mi do vlasů.
Vždyť jsem ještě mladé děvče,
milého jsem nepoznala,
matka moje chorá byla,
mladičká se utopila.*

*Jak bych, božičku, si přála,
aby milenec,
pohledný a silný,
přišel pro mě
k našim Romům,
mě si namluvit.
Tančila bych slastí,
štěstím zpívala!*

*Jen foukej, větříčku,
foukej, zůstaň se mnou,
s mladinkou dívenkou.
A prosím tě pěkně,
nauč mě zpívat píseň rozkoše!“*

*Jak přešla přes louku,
zaslechla velký hluk.
Ejhle, křoví! Ukryje se,*

*jilo marel, daral pes,
na kamelas, dikhla les.*

*„Ko sal? Phen ča mange!
So garuves tut pal o kandre?
Sikhav tu tut mange,
na dara, av andal o kandre!“*

*Savo šukar hino!
Gerekocis lolo!
Mro piranoro!*

*Avka pes ačhila,
že the jov pes andre late zadikhla,
pro muj la čumidňa,
pre luka laba pašlila,
pativ latar odkidňa.*

*„Joj Devla, palikerav tuke,
the tuke, balvalori miri,
hoj man sikhadal odi kamaduňi gili!“*

*„Piraňije miri, kamiben tu miro,
me het mušinarv te džal,
dukhal man o jilo.
Na džav tutar dur,
ča tele andro foros.
Tu tajsa ke mande av pre brana,
tajsa pal o dilos
vastestar tut chudava,
sar andal e kasarňa avri avava.“*

*Raťi imar e čhaj khere sovel,
našťi tosara doužarel.
„Raťi, mangav tut, džá tu imar het!*

*srdce tluče ve strachu,
že uvidí ji.*

*„Kdo jsi? Řekni mi to přece!
Proč se skrýváš ve křoví?
Ukaž se mi, polez ven
a už žádné strachy!“*

*Jak je krásný, Bože můj!
Kabátek červený,
to bude můj milý!*

*A tu on se také
v tom děvčeti shlédł,
na ústa políbil,
do trávy položil,
o věneček připravil.*

*„Ach Bože, jak ti děkuji,
i tobě, větře milý,
že jste mě naučili zpívat píseň rozkoše!“*

*„Milenko má, duše moje,
musím nyní jít,
naše srdce zarmoutit.
Nejdu nikam do daleka,
jenom dolů do města.
Najdeš mě tam u brány
zítra o poledni,
z kasáren vyjdu ven,
ruku ti zas podám.“*

*Přes noc doma spala,
po jitru toužila.
„Noci, prosím, jdi už pryč!*

*Nevo d'ives mi avel,
kampel mange mek tosara te popracinel,
sal'ikh chaben te tavel,
pal o dilos paš e brana
mro pirano užarel!"*

*Paš e brana terđuvvel,
pro pirano užarel.
Odoj hino! Džal ke leste.
Jov la imar na kamel.
O slugadža leha,
ladžatar pes garuvvel.*

*„Ko ke amende avel?
Dikhen ola kala cacorka!"
„Ta na, na ke ma!" Phendá Šándor:
„Rikonen pre la mukhen,
pre odi bosorka!"*

*„Mukh la, Šándor, mi džal,
tu pre la but džung sal!
Amen tajsa džas dureder,
sig – džas andre karčma,
ko hela: Tu – či me mateder?"*

*O Šándor pre la zadikhla:
„Soske kal'i hiňi?
Suťa manca, no – so?!
Korkori kamelas, hiňi diliňi!
O Del mange na del, kaj te avel miri!"*

*Imar hin jeseň, trin čhon,
so ade pašlolas
peskere piraneha, le Šándoriha.
Trin čhon, so Devleske pal'ikerlas,*

*Den at' přijde,
ráno něco pouklidím,
něco vařit budu
a v poledne u brány
milého se dočkám!"*

*U brány přešlapuje,
na milého čeká.
Tady je! A běží k němu.
A on už ji nechce.
Jde s vojáky ostatními,
studem se skrývá.*

*„Kdo se to k nám hrne?
Hledte černou cícorku!"
„Ta, a chodit za mnou?" Šándor povídá:
„Pusťte na ni psy,
na tu divoženku!"*

*„Nech ji, Šándor, nech ji,
nebuď na ni zlý!
Zítرا zas dál jdem,
pojďme do hospody,
kdo se dnes víc setne? Ty, anebo já?"*

*Šándor: „Koukni přece na ni,
na tu cikorku!
Dala mi – a co má být?!
Vždyť to sama chtěla!
Nedej Bože, abych ji měl doma!"*

*Podzim už, tři měsíce,
co tu ležela
se svým milým, se Šándorem.
Třikrát měsíc tomu – Boha velebila,*

*pre odi luka pašlonas,
jilestar pes čumidkernas,
jekh avreske pes oddenas.*

*Vaš oda kamiben la khere marenas,
hañinenas, andal e vatra čhivkerenas.
But peske predžidila.
Phari lestar ačhila –
na likerda avri,
andro pañi chučila.*

*Akorestar Roma vakeren,
hoj duj labuči khatar o pañi phirkeren:
e daj la čhaha, o Del laba.*

*Ča phurde, balvalori,
gilav lakeri gilori.*

*na té louce leželi,
na ústa se líbali,
jeden druhému se dávali.*

*Za to milování děvče doma zbili,
potupili, z osady vyhnali.
Hodně vytrpěla.
A když děťátko ucítla,
nevědouc kudy kam,
do vody skočila.*

*Od těch dob si Romové povídají,
jak dvě labutě kolem vody chodí:
s dcerou máma a Bůh s ní.*

*Tak jenom foukej, větříčku,
zpívej tu její písničku.*

Šamkûv jednoznačný příklon k romské kulturní a morální tradici, který se zde nejvýrazněji prezentuje v okamžiku, kdy je dívka coby *presuči čhaj*, odvržena svojí komunitou (ale ovšem i v implikovaném odsudku Šándorovy nezodpovědnosti!), vystupuje ještě výrazněji na povrch v jiné skladbě, *Andro sados – V sadě*. Hrdinou je romský chlapec, který se rozhodne podarovat matku a sourozence třešněmi ze sadu (pravda, zjevně cizího, ale tato skutečnost není v básni reflektována) a který na tento svůj záměr nakonec doplatí životem – zahyne v potyčce s neromskými dětmi. Šamko přímo zálibně ulpívá na scénách rodinné pohody a něhy (srov. monolog matky „*Mukh man imar, mro čhavoro...*“ nebo idylickou chlapcovu představu „*Pañis peske lačhes chaha...*“), tím kontrastněji poté vyzní negativní role neromského světa.

S přihlédnutím k výše analyzované Šamkově tendenci podkreslovat vyprávění přesažným sdělením můžeme i v této skladbě identifikovat mýtický prvek, jenž příběh přenáší do dalších časových rovin, a to tehdy, budeme-li chápat chlapcovu smrt jako oběť – v dítěti samotném lze potom spatřovat obětního beránka, který umírá za romské hodnoty, romský způsob života. Je-li však taková interpretace správná, nebo ne, na to ani tento text nedává jednoznačnou odpověď.

Andro sadas

Šukar d'ives, kham švicinel
pre cikni blačkica,
pal e blaka cikno čavovo
la daba pes bavinel.

„Mukh man imar, mro čavovo,
imar na birinav,
našči calo d'ives tuha man bavinar.

Kampel mange te pracinel,
te chal te tavel,
tu džava vri le čavovca
foťbal te mareť.

Maj avela tiro dad,
bokhalo jov hela.
Džanes, savo hino,
sakones mareťa.“

Ila o čha e lopta,
avri peske gela,
prastal, asal, gilavel,
joj, sar leske mištes hin,
adadi ves leske
berša deš u trin.

„Džanav, so me kerava,
andro sados me džava!
Odoj barol čerešňa,
e daj mange pekela
čerešňevca bokhela.

Paľis peske lačhes chaba:
o dad, e daj,
mre duj phrala.

V sadě

Krásný den, slunce svítí
do oken
a za oknem se synáčkem
maminka si hraje.

„Už mě nechej, zlato moje,
nemůžu se jen
s tebou bavit celý den.

Musím trochu pouklidit,
vařit k obědu,
tak honem ven, s dětmi můžeš
čutat míčudu.

Hnedle přijde domů táta,
znáš ho, jaký je.
Když hladový je,
hned nám nabíje.“

Chlapec vezme míčudu,
vyběhne si ven,
běží, směje se a zpívá,
to že dobře mu je:
právě totiž dnešní den
třináct let oslavuje.

„Já už vím, co udělám,
do sadu se podívám!
Srdcovky na stromě rostou,
tak nám máma upeče
třešnickové koláče.

Pak se všichni najíme
táta s mámou,
bráchové...

*Lava mange mira pheña,
sar laba khelava,
sako ča dikhela.“*

*Paš o sados dogejla,
ňikas odoj na dikhla.
Perdal e bar chuřila,
cholo v leske pharila,
lopta odoj ačhila.*

*Šukar peske čerešni kidel,
zrazom – s'oda? Varekas šunel...
„Podívej se, mič!
Koukej, támhle cikán,
vyženem ho pryč!“*

*Ko stromos jon denašen,
pro čavoro gravčinen:
„Co tu kradeš, cikáne?
Však my už tě ztrestáme!“*

*O čavoro darand'ila,
pal o stromos sig džal tele,
o čerešni sa rozpele.
„Mamo, kaj sal? Kama v khere!“*

*O bengora raklore
kiden penge barora,
andre leste čiven,
ňisar na duminen.*

*„Co, cikáne, bojiš se?
Však počkej, ted' už strefim se!“
A sar phenda, ačhila pes,
andro šero strefinde les.*

*A pak budou všichni koukat,
jak se sestrou zatancuju
samou radostí.“*

*Do sadu se připlížil,
nikoho tam nespatrił.
Když se přes plot odhodlal,
kalhoty si roztrhal,
míč za plotem zanechal.*

*Pěkně si třešničky trhá,
když tu – co to? Něco zaslech...
„Podívej se, mič!
Koukej, támhle cikán,
vyženem ho pryč!“*

*Přiběhli až ke stromu
a na kluka ječí:
„Co tu kradeš, cikáne?
Však my už tě ztrestáme!“*

*Chlapec se zle vylekal,
ze stromu se svezl
a třešničky rozsypal.
„Mami, kde jsi? Já chci domů!“*

*Ti čertovští kluci
posbírali kamení,
po chlapci ho metají,
nic nepřemýšlejí.*

*„Co, cikáne, bojiš se?
Však počkej, ted' už strefim se!“
Jak to řekl, zamířil si
chlapci na hlavu.*

*O rat calo zaila les,
zor les na has,
ta mukhla pes.*

*Krev ho zalila,
tma zabalila,
síla opustila.*

*Čoro cikno čhavoro
pre phuv pašlol korkoro.
Khere avri pre dvora
bašol o rikono.*

*To ubohé malé tělo
leží na zemi.
Doma venku na dvorečku,
vyje pes.*

Je až nápadné, jak jednoznačně „zlé“ jsou neromské děti v uvedené básni. Toto schematické rozvržení rolí však odpovídá nejen výše rozeznané jarmareční poetice, ale je také (v intencích obrozenského hnutí zcela pochopitelně) příznačné pro celý jeden proud romské tvorby (nikoliv pro veškerou!) a má oporu i v obecném mínění Romů (dokladem budiž kategorické tvrzení Ladislava Gorala: *Samozřejmě, Romové nejsou bez viny. Od gádžů se naučili jen to špatné.*¹³). Černobílé autorově optice odpovídá i využití dvojjazyčnosti v básni (a konečkonců aplikace označení „cikán“): čeština se objevuje výhradně jako charakterizační prostředek neromských dětí – nepřátel.¹⁴

Nelze však opominout, že se v Šamkově tvorbě najdou také jiné, rovnovážnější polohy, jež tu budou zastoupeny básní *Amari čhaj – Naše holčička*. Zatímco v předchozích skladbách se tradiční romský svět a svět gádžovských pahodnot ocitaly ve fatálním konfliktu, v prostoru této básně se sžívají v překvapivé harmonii: hrdinka je dokonce označena za *rakli-romňi* – bílou Romku (či – chceme-li – romskou gadži). Odhlédněme od skutečnosti, že jde o báseň příležitostnou,¹⁵ a přijměme jako vysvětlení, že se v hrdinčině případě od počátku jednalo o dívku *pro muj parňi, andro jilo kalori* – s bílou tváří, ale s romským srdcem, tedy o bytost vstřícnou k Romům a otevřenou jejich hodnotám. Jako takové, bloudící navíc osaměle v černé tmě, se jí Romové pohostinně ujímají a berou ji mezi sebe. A nakonec jedině jako taková,

13 Goral, Ladislav: *Mezi Romy a gádži*. In: Manuš, Erika: *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor Vitae, 1998, s. 188.

14 Obecnou platnost této tendence pro rozličná sebevymezení úsilí může doložit příklad z USA: šajenský (tj. „indiánský“) básník a buditel Lance David Henson (*1944) nazval dokonce jeden ze svých anglicky psaných básnických cyklů *Twelve songs written in the enemy's language* (Dvanáct písní v jazyce nepřítele). V cyklu mimo jiné najdeme následující báseň, v mnohém upomínající na dikci některých romských textů: *without ears two coyotes hang upside down / on a fence near darlington agency / the veho world made this / they know nothing else* (dva bezuší kojoti visí za tlapy / na plotě darlingtonské správy / to provedli bílí / co jiného už svedou). (Více na <http://www.hanksville.org/storytellers/henson>)

15 Autor skladbu věnoval Mileně Hübschmannové.

otevření sobě navzájem a u sebe navzájem hosty, si můžeme – Romové a Neromové – porozumět. To je, zdá se, smysl Šamkova sdělení.

Všimněme si navíc, jak se oproti předchozí básni z jazyka majority stírá stigma nepřátelství – nejenže zde čeština zjevně nenese hodnotící příznak, ale dokonce promlouvají jí i sami Romové (*Prosím, slečno, pojdte dál...*):

Amari čaj

*Terňi čajori,
pro muj parňi,
andro jilo kalori,
džal ko Roma
te mangel peske paňori.*

*Šil la hin, strapimen
hiňi, bokhalori.*

*Bari cma, korkori,
ňiko adaj nane.
Odoj pes švicinel: „Halo!
Prosím, pusťte mě k vám,
prosím, pane, mohu?“*

*„Prosím, slečno, pojdte dál,
beš tuke, sal bokhal'i?
Dava tut te chal.*

*Čha ča, mri čajori,
ma dara tut, ko Roma tu sal!
Oda kalo – miro phral,
odi miri romňori
a tu, mri čaj, ušti upre!
Gilač lake gilori!*

*Imar berša pregele,
ňiko na džanel...*

Naše holčička

*Dívěnka mladá,
s bílou tváří,
romským srdcem,
jde za Romy
prosit vody.*

*Hlad ji týrá,
chlad a žízeň svírá.*

*Ve tmě stojí samotná,
nikde nikdo není.
Přece támhle svítí se!
„Prosím, pusťte mě k vám,
prosím, pane, mohu?“*

*Prosím, slečno, pojdte dál,
jen se posad, nemáš hlad?
Hned ti jídlo přinesu.*

*Jen se najež, děvenko,
neboj se, vždyj si u Romů!
Tenhle černý je můj bratr,
tam má žena milá
a ty, dcerko, honem vyskoč!
Dej se do zpěvu!*

*Léta přešla okolo,
kolik? – Nemám zdání...*

*Adadžives odi rakli-romňi
Romen sikhavel
te irinel, te genel,
paramisa te vakerel.*

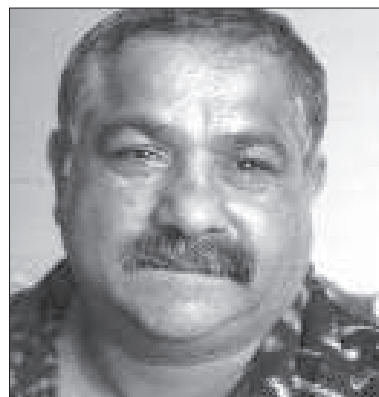
*Kamav lake, Romale,
te palikerel.
Sastipen the bare berša
o Del la te del!*

*Dnes přišla ta rakli-romňi,
aby Romy učila
trochu číst, trochu psát,
i pohádky vykládat.*

*Za to jí chci, lidi,
ze srdce poděkovat.
Šťěstí, zdraví, dlouhá léta
ať jí Pán Bůh dá.*

S takto idylickou, snivou náladou přirozeně dospíváme k básním **Ladislava Hlaváče**. Hlaváč se ve své tvorbě nevyhýbá konfliktním momentům ani bolestným aspektům života, ale výsledně je vždy zahaluje do nostalgické atmosféry romského *čirlatuňipen* (dávnověku, zlatého věku) a vyvažuje působivými básnickými obrazy v harmonický celek. Na rozdíl od Šamka se nepokouší zachytit konkrétní osudy a mnohem spíše než na burčující syrovost příběhu spoléhá na sdělnost statického momentu, více než dramatu se jeho poetika blíží pastelové kresbě. Pracuje s výraznými vizualizacemi a děj, tedy i konflikt, spíše sugeruje, než by jej předváděl. Na rozdíl od Agnesy Horváthové nejsou jeho výzvy a jeho deziluze vysloveny přímo, přestože výsledně zazní se shodnou naléhavostí.

S Horváthovou jej naopak sblíží skutečnost, že romskou tradici nepojímá jen jako sudidlo k morálnímu rozřešení konfliktu (srov. Šamko: *Andro sados*), nýbrž za pomoci jistých ustálených rekvizit, metafor a slovních obrátů evokuje atmosféru romského *čirlatuňipen* fungujících slovenských osad. Tento horizont je pak v jeho poezii přítomen nejen jako charakteristický snový, idylický chronotop, ale také jako přímo nevyřčená, ale přesto latentně přítomná žádoucí definitiva obrozeného úsilí. Posuďme sami na základě následující básně:

| Představujeme pana Ladislava Hlaváče, ukázky z jehož literární tvorby otiskujeme poprvé. Agnesu Horváthovou a Michala Šamka znají čtenáři z minulých čísel | Foto Antonín Hübschmann |

Amare čhaja

*Pro ritos paš o vešoro
o čhaja bešen,
jon peske andre peskre
kale d'indarde bala
o luluda, so adaj baron, khuven.*

*Lengere čhamora the o vuštora
ajse lolore sar o kvetki,
so pes lenca makhle.*

*O jakhora kale, o dandora parnore,
lengere balora kalore
sar nekkaleder angar.
Ajse hine štaltovne,
ča bari radosca
pre lende te dikhel.*

*Nane ajso malaris,
kaj len andro obrazis
te thovel.*

*Pro ritos o čhave aven,
na korkore aven,
lenca o rakl'ija,
vastendar pen chuden.*

*Khatar o čhaja pregele,
pre lende aňi na dikhle,
le raklenca bare asabnaha
andro veš denašte.*

*O čhaja ladžand'ile,
o šere tele mukhle,
aňi na prevakerde.*

Romská děvčata

*U lesíka na trávě
děvčata sedí,
do dlouhých černých vlasů
kvítky zaplétají,
co kolem dokola rozkvétají.*

*Twáře a rtíky
nachové jak plátky,
jimiž se potřely.*

*Černé oči, zuby bílé,
dlouhý vlas jim splývá
jak nejčernější uhel.
Tak jsou pěkné,
že je radost
na ně i jen pohledět.*

*Není ani malíře,
co by na plátně
je tak vymaloval.*

*Na louku romští chlapci běží,
nejdou však sami,
bílé dívky jsou tu s nimi,
za ruce se s nimi drží.*

*Kolem krásek přeběhli,
očkem na ně nepoblédli
a s bílými, rozesmátí,
vběhli do lesa.*

*Dívky se zapálily,
hlavy svěřily,
slovičko neřekly.*

*Čhavale, so tumen keren,
soske len na kamen?
Sem jon bi tumen kamenas,
jon bi tumen šukare čhavoren denas,
jon bi tumen na mukhenas.*

*Čhavale, čhavale,
o šošoj pal o šošoj džal,
čiriklo čirikles kamel,
mek oda kirmoro
pal peskro džal.*

*U tumen, čhavale,
avren kamen,
či džanen, so keren?
Te na bajinen!*

*Sar o čhaja kerna
oda, so tumen,
nasig avla, te na roven,
čhavale, čhavale!*

*Copak je to, chlapci moji,
že je nechcete?
Vždyť ony by vás milovaly,
krásné děti by vám daly,
nikdy by vás nenechaly.*

*Romové, mládenci,
zajíc za zajícem běhá,
ptáček k ptáčkovi si sedá
a každíčký červíček
červíčka si hledá.*

*Zato vy, mí mládenci,
cizí milujete,
víte vy, co děláte?
Ať nelitujete!*

*Až vám romská děvčata
oplatky vrátí,
pak budete litovat,
chlapci moji zlatí!*

Idylické uchopení skutečnosti dominuje také v dalším Hlaváčově textu – básni v próze *Pal o bar – Kámen*, jež navíc rozevívá horizont romské tvorby také nad a za téma národního sebevymezení a místo pouhé harmonie mezi lidmi vyslovuje existenci harmonie širší, zahrnující v jednotný řád vše živé i neživé. Přitom je však příznačné, že všechny prvky tohoto idylického kosmu spojuje rys jisté archaičnosti (objevuje se zde kámen, cesta, řeka, roční období nebo hejno ryb, nikoliv však například náplavka nebo automobil), a ovšem také to, že se úvodem i takto obecně laděné básně mihne dřevní atribut romského světa – nazdobený vůz tažený koněm:

Pal o bar

Pal e phurd dural varesavo graj verdaha tradel avkes sar e balvaj, manuš la čupňaha čhingerel, kaj o graj mek sigeder te tradel.

Kaj ada manuš avka sidarel? Možno pal e terňi, bo o verdan le pantlikenca the luludenca avri čhinado. O prachos ča pal leste upre hazdel, až o cikne barora odchudkeren khatar o kereki. O verdan demada la kerekaha andro bar... aňi cikno, aňi baro na sas.

No mukhas le ternes le greha the le verdaneha avka, či dogelas pal e terňi, či na. Amen pes imar na dodžanaha.

Amen dikhaba pal o bar: Terđolas pro samo krajos paš o drom, sar e kereka andre leste pekla, perelas tele le hedoha, kidelas pre peste savoro, so leske avelas kijo drom.

E čik pre peste kidla, e čar la pošaha mek bareder lestar kerde, perelas ta valinlas pes, až dopela andre leňori. E leňori na has bari, mek kij'oda sas ňilaj, ta has cikno paňi. Ča avka kaj o paňi les morda tele. Calo jeseňa the o jevend sas pre jekh than. Až avila e jara bare paňeha, o bar ila peha na igen dur. Avka džalal but the but berša, o bar pes dochudla čoskoro paš o moros. Adaj o bar imar na has melalo aňi leskere seri na sas ostre, a'e sas hladkoro sar cikne čhavoreskeri bulori the ajso baro sas.

Jekhvar, sar o mače džanas upre le paňeha o jikri te thovel, dochudle pes až paš o amaro bar. Duj igen šukar mače, so dičhonas avri sar sapa, pes khatar o bar chudle te bondarel, bijande pro bar o jikri. Pregela varesavo časos u khatar o bar sas pberdo ciknorore mačhore. Alestar dičhol, kaj na ča o džide, a'e the kajso bar hino pr'oda svetos pre varesoste.

Kámen

Po mostě v dálce nějaky kůň s vozem cválá jako vítr, muž práská bičem, aby kůň ještě lépe táhl.

Kam tak pspíchá ten člověk? Snad za nevěstou, vždyť je vůz celý okrášlený pentlemi a květinami. Jen se za ním práší, až kamení odletuje od kol. Vůz uhodí kolem o kámen... ani malý, ani velký nebyl.

Nu, nechme mládence s koněm i vozem být, ať už dojeli za nevěstou, nebo ne. My se to už nedozvíme.

My si budeme hledět toho kamene: Ležel na samém okraji silnice, když do něj uhodilo kolo, svalil se s kopce a vzal s sebou všechno, co mu přišlo do cesty.

Obalil se hlínou, tráva i písek ho olepily, kulil se a kutálel, až se skutálel do potoka. Potok nebyl velký, a navíc bylo léto, tak měl málo vody. Jen tolik, aby ho opláchl. Celý podzim a celou zimu

ležel na jednom místě. Až přišlo jaro s velkou vodou a kámen se o kousek pohnul. Tak to chodilo spousta a spousta let, kámen se dostal skoro až k moři. To už nebyl špinavý a ani jeho hrany nebyly ostré, ale byl hladoučkový jako dětská prdelka a taky tak velký.

Jednou když ryby táhly proti proudu klást jikry, doplávaly až k našemu kameni. Dvě pěknoučké ryby, vypadaly jako hadi, se kolem kamene začaly třít a nechaly u něj svá vajíčka. Přesl nějaký čas a kolem kamene bylo plno maličkých rybek. Z toho je vidět, že nejenom živá stvoření, ale i takový kámen je na tom světě k něčemu.

Naslouchání hlasům romské poezie uzavřeme Hlaváčovou básní *Romaňi blaka* – *Romské okno*, již můžeme rovněž chápat jako vcelku ojedinělý projev zralého a moudrého pohledu na svět: nikoliv jako na prostor, kde se svářejí dvě nesmiřitelné, navzájem se potírající síly, na prostor dvou alternativ a dvou barev, ale jako na půvabné, harmonické místo, kde vedle sebe existuje mnoho různých cest a různých možností, místo, jež – dokážeme-li uslyšet měsíc – lze najít třeba i za rozbitým oknem.

Romaňi blaka

*Andro suno o čhon
pre mande vičinel:
„Av, dikh, romaňi blaka!“
„Oda nane blaka,
oda hiňi blacha!“
„Pre chevori dikh:
E daj le čhavencia
pro virkos sovel,
o dad paš o bov.“
O čhon pre mande vičinel:
„Av, dikh, romaňi blaka!“
„Oda nane blaka, e šiba nane,
ča o papiris žiropa makhlo!“
„Kaj o vudud te predžal,
so mek kames?“
Pro kašt e momel'i labol,
o čhave šuke phuvune chan,
o cikno mek kol'in pijel.*

Romské okno

*Sníl jsem, že měsíc
na mě volá:
„Vstaň, podívej, romské okno!“
„Kdepak okno,
lesklý plech!“
„Koukni škvírou:
Máma spí na pryčně
a děti s ní,
táta u kamen.“
A měsíc volá:
„Vstaň, podívej, romské okno!“
„Promaštěný papír –
to že má být okno?“
„Když jím projde světlo,
co víc ještě chtít?“
Svíčka vprostřed stolu,
děti šupou suchý brambor,
malé u prsu.*

O dad paš o bov bešel,
 andre jag dikbel.
 O čhon pre mande vičinel:
 „Av, dikh, romaňi blaka!“
 O Roma khatar o skamind bešen,
 gilaven, pijen, khelen,
 oda jon o boňa keren.
 O čhon pre mande vičinel:
 „Ake, dikh, romaňi blaka!“
 Pro šukar stolkos
 bešel kalo raj,
 o kale bala sar angrusta
 pašal parno gad,
 e mašla peske pasinel.
 O čhon pre mande vičinel:
 „Ake, dikh, romaňi blaka!“
 E kal'i raňi bare balenca,
 kale jakhenca
 anel zumin andro čikuno čaro,
 pro skamind thovel.
 Pre fala kedvešna obrazi hin:
 bugova, lavuta, graj,
 o parne firhangi učharen
 phagl'i blaka.
 O čhon pre mande vičinel:
 „Av, dikh, romaňi blaka!“
 „Ma vičin man,
 khere som...“

Táta za kamny
 do plamenů zírá.
 A měsíc volá:
 „Vstaň, podívej, romské okno!“
 Romové kolem stolu spolem
 pijí, tančí, zpívají,
 křtiny zapíjejí.
 A měsíc volá:
 „Pospěš, tady romské okno!“
 Na pěkné židli
 pěkný pán,
 prstence černých vlasů,
 bílá košile
 a kravata k tomu.
 A měsíc volá:
 „Pospěš, tady romské okno!“
 Tmavá dáma dlouhovlasá
 na hliněné misce
 nese polévku
 a na stůl klade.
 Zdi líbezně malované:
 basa, housle, kůň,
 a bělostná záclona
 přes rozbité sklo.
 A měsíc volá:
 „Vstaň, podívej, romské okno!“
 „Co mě voláš,
 doma jsem...“

Literatura

- Davidová, Eva, 2000: *Lidová hudba a písně Romů*. In: Jařabová, Zdeňka a Davidová, Eva (edd.): *Černobílý život*. Praha: Gallery, 2000, s. 101-120.
- Goral, Ladislav, 1998: *Mezi Romy a gádži*. In: Manuš, Erika: *Jdeme dlouhou cestou*. Praha: Arbor Vitae, 1998, s. 186-189.

- http://www.dzeno.cz/?r_id=132, 30. 1. 2004.
- <http://www.hanksville.org/storytellers/henson>, 29. 1. 2004.
- Hübschmannová, Milena, 1998: *Počátky romské literatury*. In: *Žijeme spolu, nebo vedle sebe?* Sborník z konference o literatuře a kultuře národnostních menšin v České republice. Praha: Obec spisovatelů, 1998, s. 59-66.
- Hübschmannová, Milena, 2002: *Zamyšlení nad literárním pátráním po historii a po 'dědičném břichu'*. In *Romano džaniben 1-2/2002*, s. 67-71.
- Hübschmannová, Milena: *Specifické komunikační okruhy – literatura menšin. Romská slovesnost 1945-1948*. Nепublikováno.
- Jurková, Zuzana, 2003: *Phurikane gila – kotva identity*. In *Romano džaniben říljaj/2003*, s. 141-144.
- Raichová, Irena a kol., 2001: *Romové a nacionalismus?* Brno: Muzeum romské kultury, 2001.
- Horváthová, Agnesa, 2003: *Pal e Bari Rama the aver paramisa – O Velké Ramě a jiné příběhy*. Praha: Signeta, 2003, s. 20-23.

Autorka studie je rovněž autorkou překladu veršů do češtiny.

Ilustroval Ján Oláh-Širo

Zusammenfassung

Alena Scheinostová: Drei Stimmen in der zeitgenössischen Poesie der Roma

Die Roma gelangen in eine historisch neue Situation, u.a. durch ihre Migration aus der Slowakei, durch den Bruch mit traditionellen Lebensweisen und durch die neu entstandenen Möglichkeiten ethnischer Emanzipation. Erst aus dieser Situation heraus kann man historisierende Tendenzen und die Verwendung traditioneller Szenarien erst richtig begreifen. Die Suche nach Identität, die Rekonstruktion und Interpretation der Herkunft und die Rückbesinnung auf Gemeinsames sind die Triebfedern für junge Autoren.

Agnesa Horvathová reflektiert dies ganz von sich aus und möchte ihre ethnische Erkenntnis den nachfolgenden Generationen weitergeben. Ihre Gedichte erinnern stark an die „čorikane gila“, die traditionell als Gelegenheit zum öffentlichen Bekenntnis genutzt wurden.

Michal Šamko greift in seinen drastischen Gedichten eher auf moralische Grundsätze der Roma zurück, mitunter kontrastiert mit der moralischen Welt der Weißen. Dieses Schwarz-Weiß-Sehen entspringt einer in der Öffentlichkeit der Roma verbreiteten Meinung, wird aber in anderen Werken wieder relativiert.

Ladislav Hlaváč bezieht wie Agnesa Horvathová seinen Kontakt zum Romatum eher aus der Einbindung in für Roma traditionelle Schauplätze. Für ihn bilden diese den Ausgangspunkt für wesentlich weitergehende Betrachtungen über die Einheit der Welt in der einen oder anderen Form.

Peter Wagner